

Att översätta liturgin. Semantiska förändringar och kompletteringar i svenska och polska översättningar av *Exsultet* (*Påskbudskapet*)

Piotr Dyguś

Jagellonska universitetet, Kraków, Polen

To Translate the Liturgy. Semantical Modifications and Additions in Swedish and Polish Translations of *Exsultet* (*Easter Proclamation*)

The process of translating liturgical books from Latin (the basic language of the liturgy in the Roman Catholic Church) to national languages is undoubtedly exceptional because of strict guidelines concerning the translation issued by the Holy See and anonymity of the translators. In the article, Swedish and Polish translations of *Missale Romanum*, the Roman Missal, are the basis of a thorough analysis focused on the *Easter Proclamation*, a part of the Service of Light conducted during the Easter Vigil on Easter. The purpose of the study is to describe particular choices made by the translators, first of all, encompassing cases in which a lexeme that is not a direct semantic equivalent of the given Latin lexeme have been used. The analysis proves that the authors of Polish and Swedish translations of the *Easter Proclamation* have more than once decided to wander away from the Latin original, implementing semantical modifications and additions.

Keywords: translating liturgical books, Roman Missal, Easter Proclamation

1. Inledning

Det liturgiska språket är det språk som används under liturgin inom en specifik kyrka. I den katolska kyrkan är latin ett officiellt liturgiskt språk, men det är möjligt (och vanligt) att fira liturgin i nationella språk. Syftet med denna artikel är att analysera svenska och polska översättningar av *Exsultet*, en liturgisk lovsång som sjungs under Påskvakan till åminnelse av Kristi uppståndelse. I analysen ska jag fokusera på översättarnas specifika val som resulterar i att källtextens innehåll modifieras eller kompletteras.

2. Teoretisk bakgrund

Begreppet *liturgi* innebär en religiös gudstjänst eller en mässa som firas inom en specifik kyrka (Nadolski 1989: 9–10). De liturgiska böckerna utgör källan till det liturgiska språket i den katolska kyrkan. Den viktigaste är det romerska missalet (officiellt namn på svenska: *Missale för Stockholms katolska stift*, pol. *Mszal Rzymski dla Diecezji Polskich*, lat. *Missale Romanum*).

Före Andra Vatikankonciliet (1962–1965) firades den katolska liturgin i hela världen bara på latin. Liturgins reform, som var ett av de viktigaste bland koncilietts avgörande beslut, kungjordes i Konstitutionen om den heliga liturgin *Sacrosanctum Concilium* 4 december 1963. Då reformerades hela romerska liturgin, vilket åstadkom att den nya mässordningen (*Novus Ordo Missae*, Paulus VI:s liturgi) uppkom och möjligheten att fira gudstjänst på flera olika språk dök upp (Matwiejuk 2011: 41–43). Den latinska versionen av missalet (*Missale Romanum*) utgavs 1969.

Efter 1969 började översättningsprocessen av missalet till olika nationalspråk. Själva översättningsprocessen är inte helt dokumenterad på ett fullständigt sätt varken i Polen eller i Sverige. Protokollen från den polska översättningskommissionens sammanträden är mycket lakoniska och innehåller inga diskussionsröster (Jacek Nowak,¹ personligt mejl från 22 november 2016). Dessutom finns det ingen möjlighet att få tillgång till dem eller även att få veta vilka som var översättare (deras namn nämns inte heller i boken).²

Det romerska missalet utgavs 1986 på polska. Tidigare fungerade olika provisoriska översättningar som skulle ha använts bara tillfälligt (den första uppkom redan 1970). Samtidigt översattes de andra liturgiska böckerna, bland annat brevriariet (officiellt svenskt namn *Kyrkans dagliga bön*, lat. *Liturgia Horarum*, pol. *Liturgia Godzin* [Sobeczko 2001: 48–49]).

Det romerska missalet utgavs 1987 på polska. Tidigare användes provöversättningar i form av stencilerade pärmar även i Sverige. Översättaren var Anders Ekenberg (Anders Piltz,³ personligt mejl från 18 maj 2017), nuvarande professor i teologi vid Newmansinstitutet och docent i kyrkovetenskap vid Uppsala universitet.

År 2008 utgavs den nya versionen av det romerska missalet på latin med vissa ändringar i förhållande till den första utgåvan. Den översattes anonymt till svenska och utgavs i Sverige 2013. Översättningsprocessen till polska är förmodligen på väg, men det finns inga officiella uppgifter om den. År 2001 publicerade Heliga stolen en ny översättningsinstruktion *Liturgiam authenticam* (Piltz 2010). Enligt

¹ Jacek Nowak är professor i liturgi vid Kardinal Stefan Wyszyński-universitetet i Warszawa.

² Missalet översätts alltid anonymt, men med all sannolikhet gjordes de polska översättningarna av en grupp polska liturgister (se Świerzawski 1978). Å andra sidan bör det påpekas att bibelöversättarnas namn alltid har uppgetts offentligt och hela översättningsprocessen har dokumenterats och diskuterats av olika experter (teologer, lingvister, översättningsvetare, författare).

³ Anders Piltz är professor emeritus i latin vid Lunds universitet och ordförande i Katolska liturgiska nämnden vid Stockholms katolska stift.

dokumentet skulle översättningen av missalet återge inte bara källans innehåll, utan också ordförråd och syntax. I missalet på svenska från 2013 används de nya reglerna bara på de eukaristiska bönerna och de nya mässformulär som inte hade existerat före 2001 (Piltz 2013, se även Hidal 2013).

Det liturgiska språket utgör tyvärr ett inte så populärt forskningsområde, varken i Sverige eller i Polen. Det kunde inte ens hittas en svenskspråkig språkvetenskaplig undersökning som behandlar det liturgiska språket inom katolska kyrkan i Sverige och bara en som beskriver det liturgiska språket i Svenska kyrkan (se Håkansson 2003). Situationen ter sig på ett liknande sätt även i Polen. Polska liturgister har visserligen skrivit flera vetenskapliga artiklar om det liturgiska språket (bland annat Janiec 2005; Nowak 2004; Sobeczko 2001; Świerzawski 1978), men de beskriver ämnet ur det teologiska (inte språkvetenskapliga) perspektivet. När det gäller språkvetenskapliga undersökningar fokuserar de framför allt på andra olika aspekter av det religiösa språket, till exempel olika böner, bibelöversättningar eller predikningar.

3. Material och metod

Undersökningsmaterialet kommer från den största källan till det liturgiska språket, alltså det ovannämnda missalet i de latinska, svenska och polska språkversionerna. Till analysen har jag valt bara ett kort fragment, nämligen *Påskbudskapet* (lat. *Exsultet*, pol. *Orędzie Wielkanocne*). Denna lovsång sjungs under *Ljuständningen*, första delen av Påskvakan till åminnelse av Kristi uppståndelse (gudstjänsten som firas under påsknatten). Textens latinska version kommer från 600-talet, men det är oklart vem som var författaren till sången (enligt traditionen var det Ambrosius av Milano eller Augustinus av Hippo).

Den orginella versionen citerar jag ur den latiska versionen av missalet (*Missale Romanum cum Lectionibus* [LAT] 1979) och de översatta texterna kommer ur de svenska (*Missale för Stockholm katolska stift* [SV] 2013) och polska (*Mszal Rzymski dla Diecezji Polskich* [PL] 1986) utgåvorna.⁴

I analysen jämför jag den orginella latinska versionen med dess svenska och polska översättningar. Jag ställer fokus på semantiska skillnader mellan käll- och måltexten samt kompletteringar, alltså de fragment som inte förekommer i källtexten.

---

⁴ I analysen markerar jag alla exempel med förkortningar LAT, SV och PL och sidnummer i respektive utgåvan.

4. Analys

I undersökningen analyseras olika modifikationer som förekom i lovsångens text under översättningsprocessen. De uppdelas i två grupper: semantiska förändringar och kompletteringar.

4.1. Semantiska förändringar

- (1) *Ut, qui me non meis meritis intra Levitarum numerum dignatus est aggregare **luminis sui claritatem infundens** cerei huius laudem implere perficiat.* (LAT 331)
*Niech Ten, który bez moich zasług raczył mnie uczynić swoim sługą, zechce mnie **napełnić światłem swojej jasności** i pozwoli godnie wyśpiewać pochwałę tej świecy.* (PL 156)
*[...] att han, som utan min förtjänst har velat uppta mig bland sina leviter, **upplyser mitt hjärta och sinne** och ger mig nåd att fullborda lovsången till denna levande låga.* (SV 311–312)

Detta exempel kommer från början av *Exsultet*: diakonen eller prästen som sjunger lovsången ber till Gud om att han ska fullborda den på ett anständigt sätt. Det latinska uttrycket *luminis sui claritas* (i källtexten i ackusativ) översätts direkt till polska (*światłem swojej jasności*). Förändringen observeras i översättningen till svenska: den sjungande ber för att Gud ska *upplysa mitt* [dvs. *hans*] *hjärta och sinne*. Det latinska substantivet *lumen* (sv. ljus) återges på svenska i verbet *upplysa*. Dessutom ska denna upplysning, enligt den svenska versionen, gälla bara hjärtat och sinnen. Översättaren inskränker alltså på källtextens innebörd i översättningen.

- (2) *Sed iam columnae huius praeconia novimus, quam in honorem Dei rutilans ignis accendit. Qui, licet sit divisus in partes, mutuati tamen luminis detrimenta non novit. Alitur enim liquantibus ceris, quas in substantiam pretiosae huius lampadis **apis mater** eduxit.* (LAT 333)
*Znamy już wymowę tej woskowej kolumny, którą na chwałę Boga zapalił jasny płomień. Choć dzieli się on używając światła, nie doznaje jednak uszczerbku, żywi się bowiem strugami wosku, który dla utworzenia tej cennej pochodni wydała **pracowita pszczoła**.* (PL 160)
*Nu har vi sjungit eldpelarens lov, den vars brand har tänts av glöden från Guds härlighet. Den elden fördelas i många små lågor men växer till genom att delas av många. Den får sin näring av det smältande vaxet som **moderbiet** frambragt och som förvandlas till denna dyrbara låga.* (SV 316–317)

I detta fragment finns en beskrivning av påskljuset (ljus av bivax som symboliserar Kristi uppståndelse). Ljuset tänds i liturgin direkt före påskbudskapets högtidliga sjungande. Författaren till den latinska texten uppger att vaxet, som påskljuset gjorts

av, har producerats av *apis mater*, alltså moderbiet. Författaren, som levde i slutet av antiken eller i den tidiga medeltiden, kunde inte veta att vaxet produceras av arbetsbin, medan moderbiet bara sysslar med äggläggningen. Man kan tro att författaren ville påpeka att vaxet som hade använts till framställningen av ett så värdefullt ljus, måste ha producerats av moderbiet, inte av något vanligt bi. Påskbudskapets författare till polska modifierar innehållet av måltexten: i den polska översättningen kommer vaxet från *ett arbetsamt bi* (pol. *pracowita pszczoła*) och texten säger ingenting om moderbiet. Översättaren ville förmodligen korrigera en felaktig information. I den svenska versionen har ingen förändring verkställts.

- (3) *Oramus ergo te, Domine, ut cereus iste in honorem tui nominis consecratus, ad noctis huius caliginem destruendam, indeficiens perseveret. Et in odorem suavitatis acceptus, supernis luminaribus misceatur. Flammæ eius lucifer matutinus inveniatur: Ille, inquam, lucifer, qui nescit occasum: Christus Filius tuus, qui regressus ab inferis, humano generi serenus illuxit, et vivit et regnat in sæcula sæculorum.* (LAT 333–334)

Prosimy Cię przeto, Panie, niech ta świeca poświęcona na chwałę Twojego imienia nieustannie płonie, aby rozproszyc mrok tej nocy. Przyjęta przez Ciebie jako woń przyjemna, niechaj się złączy ze światłami nieba. Niech ta świeca płonie, gdy wszędzie słońce nie znające zachodu: Jezus Chrystus, Twój Syn Zmartwychwstały, który oświeca ludzkość swoim światłem i z Tobą żyje i króluje na wieki wieków. (PL 161)

*Vi ber dig därför, Herre, att detta ljus som vi invigt till din ära får skingra det nattliga mörkret och aldrig någonsin försvagas. Ta emot det som ett välluktande offer och låt dess låga förenas med ljusen på himmelens fäste. Låt den strålande Morgonstjärnan finna att dess eld brinner med oförminskad glans, **den Morgonstjärna som inte vet någon nedgång**, han, din Son Jesus Kristus, som har vänt åter från dödsriket och gått upp för människosläktet i oförgänglig härlighet, och som nu lever och råder i evigheters evighet.* (SV 317–318)

I detta exempel förekommer det latinska uttrycket *lucifer, qui nescit occasum* (sv. en bärande ett ljus som aldrig slocknar) som utgör en metafor, en beteckning på en person. Så beskrivs den uppståndne Kristus (det är även förklarat i texten efter kolon). Den polska översättaren förändrade det substantiviska elementet, som i översättningen uppges som *słońce* (sv. en sol). På så sätt uppstår en fras *słońce nie znające zachodu* (sv. en sol som inte vet någon nedgång), vilket kan associeras med uttrycket *Słońce Wschodzące z wysoka* (sv. en sol som går upp från höjden), som förekommer i den mest kända polska översättningen av Lucasevangeliet (i en så kallad Sakarias lovsång, Luk 1: 78, *Biblia Tysiąclecia*). I källtexten används ett annat substantiv, nämligen *Oriens ex alto* (sv. uppgång från höjden). En polskspråkig läsare som har goda kunskaper i Bibeln kan dra en felaktig slutsats att författaren till *Exsultet* anknyter direkt till den evangeliska metaforen. I den svenska översättningen förekommer ett ännu annat lexem, nämligen *Morgonstjärna*. Detta uttryck väcker inga associationer med texten till Lucasevangeliet

där ordet *soluppgång* används (Luk 1: 78, *Bibel 2000*). På polska blir det omöjligt att använda ordet *Morgonstjärna* (pol. *gwiazda poranna*, *gwiazda zaranna*), för i polska religiösa språket är det en lexikaliserad beteckning på Jungfru Maria.

4.2. Kompletteringar

- (4) *Quapropter adstantes vos, **fratres carissimi**, ad tam miram huius sancti luminis claritatem, una mecum, quaeso, Dei omnipotentis misericordiam invoke.* (LAT 331)

*A zatem proszę was, **bracia najmilsi**, którzy stoicie tutaj, podziwiając jasność tego świętego płomienia, byście razem ze mną wzywali miłosierdzia wszechmogącego Boga.* (PL 155–156)

*Så ber jag er, **älskade bröder och systrar**, samlade i skenet av denna heliga låga: Bed med mig om den allsmäktige Gudens barmhärtighet att han, som...* (SV 311)

I detta exempel kan man se att det latinska uttrycket *fratres carissimi* har i den svenska översättningen berikats med ett substantiv *systrar*. Det är en otypisk innovation i det svenska liturgiska språket: man brukar bara använda ordet *bröder* som tilltalsformen till hela samlingen och i sammanhanget görs det ingen markering att den talande tilltalar bara män. Denna form är befast även i det polska liturgiska språket. Den svenska översättaren hade troligtvis för avsikt att påpeka att påskbudskapet, ett glädjebud om Kristi uppståndelse, hanteras till alla människor.

- (5) *Haec sunt enim **festa paschalia**, in quibus vere ille Agnus occiditur, cuius sanguine postes fidelium consecrantur.* (LAT 332)

*Oto są bowiem **święta paschalne**, w czasie których zabija się prawdziwego Baranka, a Jego krew poświęca domy wierzących.* (PL 157)

*Denna natt är **den sannskyldiga påsken**, då det sanna Lammet slaktas och de troendes dörrposter helgas av blodet.* (SV 313)

Uttrycket *festa paschalia* är en benämning på påsk, som kyrkan börjar fira just under påskbudskapets sjungande. Frasen översätts direkt till polska (*święta paschalne*), men den svenska översättaren använde formen *den sannskyldiga påsken* (adjektivet förekommer inte i källtexten). Man kan observera att det inte är den enda modifikationen i översättningen: konjunktionen *enim* (sv. ty, emedan) utelämnas. Översättaren ville sannolikt kompensera utelämnningen genom ett kompletterande attribut *sannskyldig*.

- (6) *O vere beata nox, quae sola meruit scire tempus et horam, in qua **Christus ab inferis resurrexit!*** (LAT 333)

*O, zaiste błogosławiona noc, jedyna, która była godna poznać czas i godzinę **zmartwychwstania Chrystusa**.* (PL 159)

*Du saliga natt, som ensam fick veta tiden och timman då **Kristus vände åter från de dödas rike!*** (SV 315)

Författaren till den latinska texten använde verbfrasen *Christus ab inferis surrexit* (sv. Kristus uppstod från de döda). I den polska översättningen hittas det substantiviska uttrycket *zmartwychwstanie Chrystusa* (sv. Kristi uppståndelse). Översättaren använder alltså transposition. Den svenska versionen innehåller verbuttrycket (*Kristus vände åter från de dödas rike*). Översättaren anknyter till kyrkans lära om Kristi nedstigande till dödsriket och berikar måltexten med innehållet som inte förekommit i den originella versionen.

5. Avslutande anmärkningar

Översättarna till de liturgiska böckerna i katolska kyrkan är oftast anonyma och det är omöjligt att få veta deras namn. Deras anonymitet omöjliggör i princip en kritisk diskussion om översättningen under översättningsprocessen. Man kan också bara komma underfund med motiveringar för översättarnas val (semantiska förändringar eller kompletteringar), som utan tvivel påverkar textens mottagning av dess läsare eller lyssnare. Både de polska och de svenska översättarna (som med all sannolikhet inte var professionella) försökte korrigera och förbättra källtexten efter sitt eget godtycke, till exempel genom att anknyta till Bibeln eller komplettera måltexten med egna tillägg. Deras spår i texten var alltså relativt lätta att upptäcka, även om deras identitet förblir okänd, och även om förändringarna i den svenska och den polska texten inte är liknande.

Litteratur

Primärlitteratur

LAT = *Missale Romanum cum Lectionibus*. 1979. Civitas Vaticana: Libreria Editrice Vaticana.

PL = *Mszal Rzymski dla Diecezji Polskich*. 1986. Poznań: Pallotinum.

SV = *Missale för Stockholm katolska stift*. 2013. Stockholm: Veritas förlag.

Sekundärlitteratur

Bibel 2000. <https://www.bibeln.se/las/2k/luk> (läst 10.9.2019).

Biblia Tysiąclecia. <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=316> (läst 10.9.2019).

Glamsjö, H. (red.). 2003. *Han har gjort oss och vi är hans. Om kallet att leva i Svenska kyrkan*. Skellefteå: Artos & Norma.

Gózdź, K., ks. et al. 2004. *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*. T. 2. Materiały spotkań sekcyjnych. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Hidal, S. 2013. "Den nya svenska mässordningen". *Signum* 6. <http://www.signum.se/archive/read.php?id=4917> (läst 10.9.2019).

- Håkansson, G. 2003. "Ett lingvistiskt perspektiv på det liturgiska språket". Glamsjö 2003: 68–89.
- Janiec, Z. 2005. "Język w liturgii czy 'język liturgiczny'?" *Anamnesis* 42: 90–94.
- Matwiejuk, K. 2011. "Język narodowy w liturgii". *Liturgia Sacra* 17(1): 37–51.
- Nadolski, B. 1989. *Liturgika fundamentalna*. Poznań: Pallotinum.
- Nowak, J. 2004. "Zasady tłumaczenia tekstów liturgicznych według instrukcji Liturgiam authenticam". Gózdź K., ks. *et al.* 2004: 323–333.
- Piltz, A. 2010. "Mässan i ny språkdräkt". *Signum* 5. <http://www.signum.se/archive/read.php?id=4182> (läst 28.8.2019).
- Piltz, A. 2013. "Romersk liturgi i ny svensk dräkt". *Signum* 1. <http://signum.se/romersk-liturgi-i-ny-svensk-drakt/> (läst 28.8.2019).
- Sobeczko, H. 2001. "Przekłady posoborowych ksiąg liturgicznych na język polski". *Seminare* 17: 125–144.
- Świerzawski, W. 1978. "Tłumaczenie liturgii rzymskiej na języki ojczyste". *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 31: 63–78.